

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Західноукраїнський національний університет
Соціально-гуманітарний факультет
Кафедра психології та соціальної роботи

ШПАК Леся Олександрівна

**Психолого-педагогічні умови розвитку
критичного потенціалу осіб юнацького віку /**
**Psychological and pedagogical conditions for the development of the
critical potential of adolescents**

спеціальність: 231 - Соціальна робота
освітньо-професійна програма - Соціальна робота
Кваліфікаційна робота

Виконала студентка групи СР-41
Л.О.Шпак

Науковий керівник:
к.соц.н., доцент, В. С. Біскуп

Кваліфікаційну роботу
допущено до захисту:
« » 20р.

Завідувач кафедри
А.Н. Гірняк

ТЕРНОПІЛЬ - 2025

АНОТАЦІЯ

Шпак Л.О. Психолого-педагогічні умови розвитку критичного потенціалу осіб юнацького віку. Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «бакалавр» за спеціальністю 231 Соціальна робота. Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2025.

У бакалаврській роботі проведено вивчення психолого-педагогічних умов розвитку критичного потенціалу осіб юнацького віку. Зокрема, показані шляхи постання проблеми розвитку критичного потенціалу і критичного мислення, досліджені психолого-педагогічні аспекти формування критичного потенціалу, а також вивчені практичні аспекти розвитку критичного потенціалу юнаків і дівчат.

ANNOTATION

Shpak L.O. Psychological and pedagogical conditions for the development of the critical potential of the adolescents. Manuscript.

Research on obtaining an educational degree «bachelor» in specialty 231 Social Work. West Ukrainian National University, Ternopil, 2025.

The bachelor's thesis studies the psychological and pedagogical conditions for the development of critical potential in adolescents. In particular, it shows the ways in which the problem of developing critical potential and critical thinking arises, investigates the psychological and pedagogical aspects of the formation of critical potential, and also studies practical aspects of the development of critical potential in boys and girls.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
 РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	6
Висновки до розділу 1	12
 РОЗДІЛ 2	
ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЮНАЦТВА.....	14
2.1. Психолого-педагогічні аспекти формування критичного потенціалу в осіб юнацького віку	14
2.2. Результати емпіричного вивчення особливостей формування критичного потенціалу	19
Висновки до розділу 2	22
 РОЗДІЛ 3	
ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ	23
Висновки до розділу 3	33
 ВИСНОВКИ	 35
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	 37

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі, що характеризується динамічними соціальними, технологічними та інформаційними змінами, критичне мислення стає однією з ключових компетентностей, що необхідні для успішної адаптації особистості. Особи юнацького віку перебувають на етапі активного формування світогляду, самоідентифікації та вироблення стратегій поведінки, що робить цей період сенситивним для розвитку критичного потенціалу. Здатність аналізувати, оцінювати та синтезувати інформацію сприяє не лише академічній успішності, а й ефективному прийняттю рішень у різних сферах життєдіяльності. Попри значний науковий інтерес до проблеми розвитку критичного потенціалу, залишається низка питань, що потребують подальшого дослідження. Зокрема, недостатньо розроблені інтегративні психолого-педагогічні моделі, які враховують індивідуальні особливості розвитку критичного потенціалу в юнацькому віці. Крім того, виклики цифрової епохи, зокрема великий обсяг інформації, що часто містить маніпулятивні чи дезінформаційні елементи, вимагають оновлення підходів до формування навичок рефлексивного аналізу та раціонального мислення. Особливу увагу слід приділити ролі освітнього довкілля та педагогічного впливу в розвитку критичного потенціалу юнаків і дівчат. Важливо також урахувати психологічні аспекти розвитку критичного потенціалу, зокрема мотивацію до пізнання, емоційну зрілість та соціальні чинники, що впливають на готовність до осмислення складних проблем. З огляду на викладене, дослідження психолого-педагогічних умов розвитку критичного потенціалу осіб юнацького віку є надзвичайно актуальним та доцільним. Воно сприятиме розробці ефективних методик навчання, що відповідають сучасним викликам, а також допоможе молоді формувати незалежне, обґрунтоване та усвідомлене мислення, необхідне для успішної інтеграції у суспільство.

Стан дослідження теми.Науковий інтерес до проблеми критичного мислення зростає, що підтверджується роботами вітчизняних і зарубіжних дослідників (див. [1-27]). Однак досі не повно розкрито специфіку формування критичного потенціалу осіб юнацького віку в контексті інтеграції психологічних і педагогічних підходів.

Об'єкт дослідження – процес розвитку критичного потенціалу осіб юнацького віку.

Предмет дослідження – психолого-педагогічні умови, що сприяють розвитку критичного потенціалу юнацтва.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично визначити психолого-педагогічні умови, які забезпечують ефективний розвиток критичного потенціалу осіб юнацького віку.

Завдання дослідження:

- 1) показати шляхи постання проблеми розвитку критичного потенціалу в осіб юнацького віку;
- 2) вивчити психолого-педагогічні аспекти формування критичного потенціалу юні;
- 3) дослідити практичні аспекти розвитку критичного потенціалу осіб юнацького віку.

Методи дослідження.Для досягнення мети використано комплексний підхід, що включає теоретичні (аналіз, систематизація, узагальнення наукових джерел, моделювання), емпіричні (спостереження, анкетування, тестування, експеримент), статистичні методи (кількісний та якісний аналіз отриманих даних).

Наукова новизна.Визначено специфічні психолого-педагогічні умови розвитку критичного потенціалу юнацтва.Обґрунтовано взаємозв'язок між когнітивними, емоційно-мотиваційними та соціокультурними чинниками критичного мислення.Запропоновано модель формування критичного потенціалу осіб юнацького віку.Доведено ефективність психолого-педагогічних

технологій, що стимулюють рефлексивне мислення та аналіз альтернативних рішень.

Практичне значення дослідження. Результати можуть бути використані у практиці освітніх закладів для розробки програм розвитку критичного потенціалу юнацтва, удосконалення методик викладання, проведення тренінгів із розвитку рефлексивного мислення. Отримані результати сприятимуть підвищенню рівня самостійності мислення молоді та її готовності до свідомого вибору життєвих стратегій.

Структура кваліфікаційного дослідження. Бакалаврська робота складається з вступу, трьох розділів з висновками до кожного, загальних висновків, списку літературних джерел з 27 джерел. Загальний обсяг дослідження становить 38 сторінок, основний текст висвітлено на 36 сторінках. За результатами проведеного дослідження опубліковані тези.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ

РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Критичне мислення є однією з найважливіших когнітивних навичок, що дозволяє людині аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність, зіставляти різні точки зору та формувати обґрунтовані висновки. У сучасному світі, насиченому інформацією, критичне мислення постає запорукою ефективної взаємодії із реальністю, убезпечує від маніпуляцій та сприяє прийняттю виважених рішень. Його розвиток відбувається під впливом багатьох чинників, серед яких визначальну роль відіграють соціокультурні умови та когнітивні механізми. Взаємодія цих аспектів визначає характер та ефективність формування здатності до раціонального аналізу та рефлексії, що є основою не лише інтелектуального, а й особистісного розвитку людини.

Соціокультурні чинники формують загальне середовищне довкілля, у якому відбувається інтелектуальне становлення особистості. Одним із найважливіших аспектів є система освіти, яка може як стимулювати, так і стримувати розвиток критичного мислення. У традиційних навчальних підходах, котрі зорієнтовані на механічне запам'ятовування та відтворення знань, здатність до аналітичного мислення розвивається обмежено. Водночас прогресивні методики, що базуються на інтерактивному навчанні, проблемному підході, дискусіях та аналізі альтернативних позицій, сприяють формуванню рефлексивного ставлення до інформації та розширюють інтелектуальні можливості людини. Саме тому ефективність освітніх практик є одним із ключових показників розвитку критичного мислення в суспільстві.

Важливим соціокультурним чинників є інформаційне довкілля, в якому перебуває особистість. З одного боку, сучасні технології забезпечують доступ до великої кількості знань, що розширює можливості для пізнання та аналізу. З іншого боку, надмірний потік інформації може викликати когнітивне

перевантаження, ускладнюючи здатність до її критичного осмислення. Крім того, значну загрозу становлять маніпулятивні технології, поширення неправдивих новин, пропаганда та суб'єктивні інтерпретації подій. За таких умов критичне мислення набуває особливої значущості, оскільки дозволяє ідентифікувати ненадійні джерела, розрізняти факти та судження, аналізувати приховані мотиви інформаційних повідомлень[1; 4; 9; 14; 19; 22; 26].

Культурний контекст, у якому формується особистість, також впливає на розвиток її критичного потенціалу. У суспільствах, де домінує авторитаризм і суворі соціальні норми, критичне мислення часто обмежується, оскільки перевага надається підпорядкуванню загальноприйнятим догмам. Тут ставлення до знань і суджень часто є догматичним, що знижує здатність до об'єктивного аналізу інформації. Натомість у відкритих, демократичних суспільствах заохочується плюралізм думок, що створює сприятливі умови для формування критичного мислення. Свобода висловлення позицій, активна участь у суспільному дискурсі, обговорення різних поглядів сприяють виробленню навичок аналітичного оцінювання інформації, логічного аргументування власної думки та врахування альтернативних точок зору.

Окрім соціокультурного довкілля, важливу роль у розвитку критичного мислення відіграють когнітивні чинники, що визначають здатність особистості до обробки інформації, її аналізу та осмислення. Одним із ключових когнітивних механізмів є когнітивна гнучкість, що забезпечує адаптацію до змін, переосмислення власних поглядів і здатність враховувати нові аргументи. Люди з високим рівнем когнітивної гнучкості не сприймають інформацію догматично, а розглядають її з різних позицій, що сприяє об'єктивному та раціональному прийняттю рішень.

Важливим компонентом розвитку критичного мислення є аналітичні здібності, які дозволяють виокремлювати ключові аспекти інформації, знаходити логічні зв'язки між фактами та встановлювати причинно-наслідкові залежності. Розвинене аналітичне мислення допомагає людині не лише сприймати інформацію, а й оцінювати її значущість, уникати поверхневих

висновків та будувати аргументовані судження. Метакогнітивна свідомість також є невід'ємною складовою критичного мислення. Люди, які усвідомлюють власні мисленнєві процеси, здатні оцінювати правильність своїх суджень, аналізувати можливі когнітивні викривлення та уникати поспішних висновків. Метакогнітивний контроль дозволяє коригувати помилки мислення, що сприяє підвищенню об'єктивності аналізу інформації та формуванню виважених рішень. Взаємодія соціокультурних та когнітивних чинників створює умови для розвитку критичного мислення. Соціальне середовище може як стимулювати, так і гальмувати цей процес залежно від рівня відкритості суспільства, доступності різних точок зору та характеру освітніх практик. У той же час когнітивні особливості визначають здатність особистості ефективно використовувати наявні можливості для розвитку критичного мислення, що робить цей процес унікальним для кожної людини.

Завдання підготовки різнобічного, критично мислячого наступника стоїть особливо гостро, оскільки у юнацькому віці закладаються освітні основи, через призму яких засвоюватимуться наступні шаблі навчання. Педагогічна наука одноголосна у твердженні, що максимальна результативність навчання можлива виключно за наявності критичного мислення. Цей термін було введено в академічний дискурс Д. Дьюї. На думку філософа дане вміння має на увазі можливість задаватися питаннями, аргументувати свою позицію, приймати раціональні рішення [2; 7; 13; 18; 25]. Під критичним мисленням зазвичай розуміють рефлексію над самим мисленням, корекційну оцінку висловлювань, спрямоване мислення. Цей вид розумової діяльності не тотожний творчому мисленню (створює щось оригінальне), оскільки вирішує завдання аналізу вже існуючих ідей щодо помилковості. Здатність мислити критично співвідноситься з постійним дослідженням різної інформації, будучи когнітивною діяльністю, що відповідає за ухвалення правильних рішень. Сократичний метод (демонстрація помилковості тез опонента за допомогою навідних питань) є гарною ілюстрацією зреалізації критичного підходу на практиці.

Людина протягом усього життя може розвивати навички мислити критично. Проте юнацька вікова група є найбільш оптимальною і продуктивною становлення даних навичок [4: 7; 18; 21]. Таким чином, шкільна освіта є одним із базових джерел у розвитку критичного мислення. Через критику юнь пізнає себе і навколишній світ, розвиває логічне мислення, отримує можливість знаходити вирішення важких завдань та проблем. Відмінна риса формування критичного світогляду полягає у його амбівалентній структурі. Він має негативну складову, що передбачає конфлікт і суперечку і в той же час має позитивні риси, вирощуючи здібності до аналітичного та логічного.

Перш ніж набути необхідних навичок, ними досконало повинен володіти наставник, тому вкрай важливою умовою критичного потенціалу висока компетентність у цій сфері самих начителів. Існує невідповідність навичок критичного мислення викладачів та запит у якісній освіті з боку сучасного суспільства. Тому необхідними компетенціями сучасного педагога мають бути: 1) неупередженість; 2) здатність оцінки доказів; 3) можливість аргументативно переконувати у більш когерентній позиції; 4) бажання постійно розвиватися та підвищувати кваліфікацію. Важливим є створення освітнього середовищного довкілля, що забезпечує: 1) відкритість; 2) доступність; 3) індивідуальний підхід із застосуванням цифрових технологій; 4) високий рівень мотивації; 5) розкриття потенціалу юні. Від них також вимагається активна робота: висока самостійність (зокрема з джерелами), допитливість, рефлексія, висування гіпотез.

Таким чином, від освітян потрібна така технологія, яка забезпечить умови формування критичного потенціалу і розвитку критичного мислення. Результативними умови розвитку цього показані нарис. 1.1.

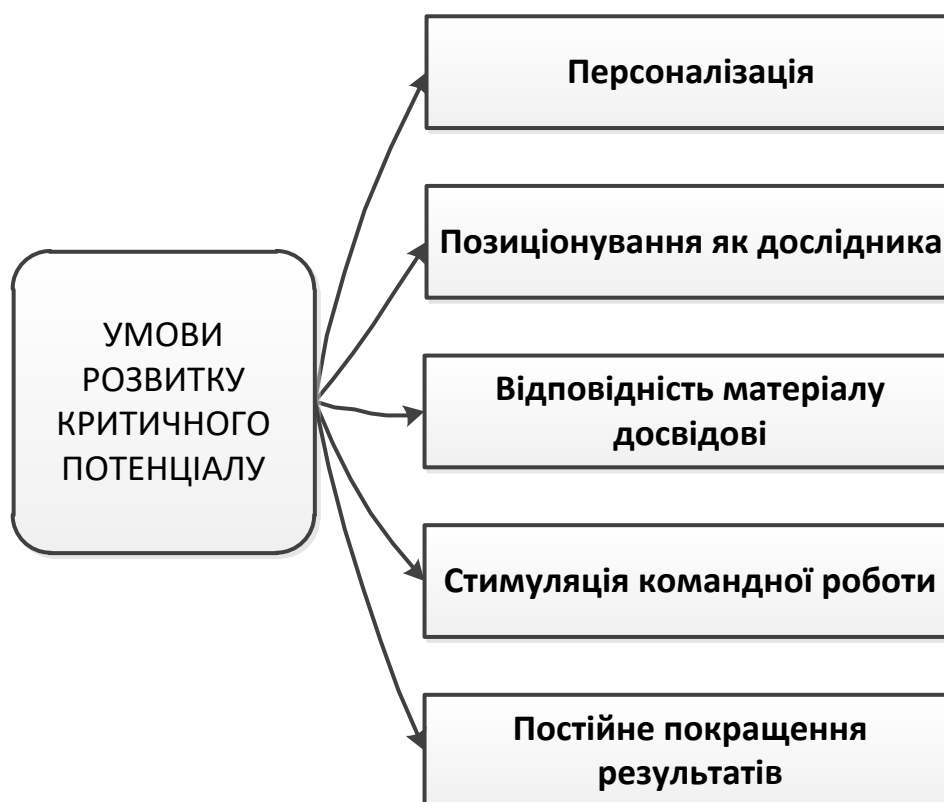

Рис. 1.1. Умови розвитку критичного потенціалу юні.

Розвиток в юні критичного мислення робить необхідним застосування спеціальних методичних практик. Діяльнісний підхід може бути оптимальним засобом для прогресу у поліпшенні цієї компетенції [7; 14; 17; 21]. Важливою складовою у такому разі має стати комунікативно-діяльнісний компонент. Взаємодія при цьому має базуватись на життєвих практичних прикладах. Таке навчання також має на увазі роботу над умінням слухати, аналізувати інформацію. Тричленна модель зреалізації технології навчання навичкам критичного мислення є найбільш продуктивною в рамках освітнього процесу. На першому етапі відбувається перевірка наявних знань, закладається мотивація до подальшої роботи. Першочергове завдання зацікавити, звернувши їх у потрібне русло, щоб вони отримали можливість ставити самостійно мети щодо конкретного матеріалу. У молоді з'являються повні дані про власні знання. Також важливо відзначити, що самостійно поставлені цілі

продуктивніші, ніж поставлені наставником [3; 9; 12; 22]. На другому етапі юнак працює з новою інформацією, зіставляє її з уже наявними знаннями. Читання на стадії рефлексії дозволяє активно засвоїти матеріал та зрозуміти динаміку засвоєння нових знань. На даному етапі він здійснює порівняльний аналіз та робить перші кроки у розвитку критичного потенціалу. Для третього етапу характерна цілісна систематизація отриманих знань. Тут виникає своє концептуальне осмислення наданого їм матеріалу. Вирішуються такі завдання щодо набуття навичок критичного мислення: 1) міцне засвоєння нової інформації; 2) внесення поправок до сформованих на ранніх етапах гіпотез; 3) самостійне узагальнення знань та їхня критична оцінка.

На кожному із етапів потрібне використання спеціальних психологічних і педагогічних прийомів. На початковому етапі має сенс застосування питання-відповідного методу. Вчитель запитує учня з певної теми, після чого останньому дається кілька хвилин запис відповіді. Потім написане учнем обговорюється із однокласниками. Можливі різні варіації цього завдання. Наприклад, отримавши завдання, учень виписує ключові слова, що асоціюються у нього з темою питання. Результати колективного обговорення записуються на дошці. Ще однією варіацією таких завдань може бути складання визначень учнями для термінів, перелічених педагогом. Потім учні використовують отримані терміни написання тексту, який обговорюється всім класом. При цьому важливо дати висловитись усім охочим. Питання, які ставлять учитель і однокласники одне одному, сприяють вдумливому засвоєнню інформації. Також відбувається стимуляція пошуку нових знань через звернення до додаткової літератури. У ході такого роду занять юнаки і дівчата навчаються здійснювати розподіл інформації за ступенем значущості, вміння вести дискусію, відстоювання своїх теоретичних позицій. Критерієм добре виконаної роботи може вважатися підвищення когнітивних, логічних, особистісних, мотиваційних, дослідницьких, аналітичних умінь.

Таким чином, розвиток критичного потенціалу і формування критичного мислення можливе в ході спеціального освітнього процесу, зосередженого на

плеканні таких якостей, як уміння аналізувати, інтерпретувати, аргументувати, давати оцінку отриманої інформації. Діяльнісний підхід може бути оптимальним засобом для прогресу в поліпшенні навичок критичної рефлексії. Умовами розвитку зазначеної компетенції може бути триетапна стратегія зреалізації критичного потенціалу, де першому етапі актуалізуються наявні знання, другою вивчене раніше зіставляється з новою інформацією, але в третьому відбувається узагальнення і концептуальне осмислення пройденого перших двох етапах. Необхідно враховувати як важливість самостійної роботи, так і психолого-педагогічні прийоми для підвищення мотивації до активної участі.

Висновки до розділу 1

Формування умінь аналізувати інформацію, виділяти головне та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки є основою розвитку критичного потенціалу. Це досягається через систематичне виконання завдань, що вимагають глибокого аналізу та синтезу інформації. Розвиток аналітичних здібностей підвищує здатність до прийняття обґрунтованих рішень. Він також сприяє покращенню академічних досягнень. Створення умов, які стимулюють інтерес до навчання, є важливим аспектом розвитку критичного мислення. Це поєднує використання цікавих та актуальних матеріалів, а також зв'язок навчання з реальним життям. Висока пізнавальна мотивація сприяє активному залученню у соціум. Вона також підвищує готовність до подолання труднощів у навчанні. Здатність адаптуватися до нових ситуацій та переглядати власні переконання є важливим компонентом критичного потенціалу. Це досягається через заохочення відкритості до нової інформації та готовності змінювати свою точку зору на основі нових даних. Когнітивна гнучкість сприяє ефективному вирішенню проблем у різних контекстах. Вона також допомагає уникати стереотипного мислення та упереджень.

Навчальне довкілля, де юнаки мають можливість вільно висловлювати свої думки та брати участь у прийнятті рішень, сприяє розвитку критичного потенціалу. Це формує в них почуття відповідальності та впевненості у власних судженнях. Демократичне середовище заохочує до активної участі в навчальному процесі. Воно також благодатно формує батарею навичок співпраці та толерантності до різних точок зору. Застосування спеціальних технологій, таких як методи критичного читання та письма, сприяє формуванню навичок аналізу та оцінки інформації. Це допомагає розвивати здатність до самостійного мислення та аргументації, сприяє розвитку інформаційної грамотності. Професійний розвиток юні у напрямку формування критичного потенціалу є необхідною умовою для ефективної зреалізації відповідних методик. Це включає навчання наставників сучасним підходам та стратегіям розвитку критичного потенціалу юнаків і дівчат.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЮНАЦТВА

2.1. Психолого-педагогічні аспекти формування критичного потенціалу в осіб юнацького віку

Динамічні процеси, що відбуваються в сучасному світі, зачіпають усі сфери людського життя, виклики, з якими зіштовхується людський індивід, вимагають докладання не тільки психоемоційних зусиль вирішення проблемних ситуацій, а й активізації творчого потенціалу, заснованого головним чином на інтелектуальних здібностях. У зв'язку із цим певні завдання ставляться також і перед системою освіти, яка, як відомо, останні десятиліття перебуває в умовах постійного реформування та перетворення традиційних моделей та технологій навчання. Цілі та завдання, які ставляться перед нинішньою системою освіти, передбачають перехід від інформаційно-знаннєвої до розвивальної системи навчання. Це, своєю чергою, вимагає перегляду методів викладання, що практикуються, з переходом від технологій інформування до методів консультування та координації у форматі проблемно зорієнтованого та творчого навчання, спрямованих на розвиток різноманітних здібностей юні, насамперед здібностей, що пов'язані із інтелектуальною діяльністю та пізнавальною активністю. Такі форми організації процесу навчання на практичному рівні вирішують завдання з всебічного розвитку юні за допомогою особистісної орієнтації, індивідуалізації та диференціації освітнього процесу, що розвитку різноманітних здібностей через виконання ролі активного учня, а не пасивної ролі [1; 3; 6; 10; 14; 20; 25; 26].

Парадигма сучасної системи освіти передбачає переорієнтування з традиційної форми організації навчального процесу на інноваційну форму. У нових реаліях глобалізованого світу, освіта має не лише формувати певний

обсяг різноманітних знань, а й практичні навички та вміння їхнього креативного використання у практичних аспектах життєдіяльності на благо суспільства. Тому сучасні юнаки і дівчата безумовно постають активними учасниками освітнього процесу, набуваючи великої самостійності і права в обробці, аналізі та інтерпретації одержуваної інформації, в оспорюванні тих чи інших знань, теоретичних положень і концепцій з точки зору логіки і здорового глузду, а також практичної доцільності. У цьому важливого значення набувають навички критичного мислення, які забезпечують як дивергентний, і творчий підхід при інтеріоризації і осмисленні освітньої інформації.

Разом про те, слід зазначити також проблему деякої неготовності переходу до нової, інноваційної моделі навчання. Це проявляється в тому, що найчастіше педагогам дуже часто не вдається вибудовувати продуктивні взаємини з наступниками у тому форматі, в якому активну позицію займав учень, а не сам педагог. Сприймаючи незгоду чи оскарження інформації як особистий виклик, наставники нерідко можуть перешкоджати активізації ролі і тим самим блокувати вироблення критичного потенціалу та творчої активності, засмічуючи свідомість і творчу уяву юні усталеними і загальноприйнятими сентенціями.

Для вирішення даної проблеми слід чітко розуміти, що критичне мислення не є синонімом негативності суджень або неконструктивної критики, навпаки це форма усвідомленого сприйняття освітньої інформації, що підноситься педагогом, який на основі всебічного аналізу. у подальшому житті практичне застосування. Критичне мислення дозволяє юнакам і дівчатам виробляти свою думку, засновану на наукових фактах та теоретичних положеннях з приводу тієї чи іншої навчальної програми. «Як відзначають дослідники, такі як Р. Пол, Дж. Дьюї, С. Норріс і Р. Ентоні, вироблення критичного потенціалу дозволяє уникнути помилкових переконань з приводу унікальності наявної у них точки зору і правоті власних суджень, так як володіючи критичними формами мислення, власної розумової діяльності» [24, с. 46].

Таким чином, критичне мислення виконує важливі функції при прийомі, обробці та передачі інформації, впливаючи на вироблення раціональних позицій з навчальних дисциплін, що вивчаються, на основі критичного аналізу та теоретико-емпіричної перевірки загальних висновків. У той же час критичне мислення не обмежується рефлексією, так як шляхом критичного сприйняття, що ґрунтується на сумніві особистості правдивості одержуваної інформації створюються умови для формування нових знань і нового теоретико-емпіричного досвіду, що дає в свою чергу більш потужний імпульс для подальшого особистісного зростання. Тут очевидним постає роль набутого критичного потенціалу в успішності пристосування сучасної людини до умов навколишнього світу, коли від людини потрібно за короткий час освоювати (усвідомлювати і обробити) великі обсяги інформації і приймати адекватні рішення для подальшого моделювання власної поведінки.

Разом з тим, деякі дослідники пропонують конкретні рекомендації, що сприяють розвитку критичного потенціалу (див. [2; 5; 8; 14; 17; 22; 25]). Зокрема, вважають за необхідне формування у юні інформаційної культури, що включає вміння грамотно працювати з інформацією, вміння використовувати технічні засоби та правильні методи обробки та аналізу інформації; підвищення рівня мотиваційної активності; розвиток соціальної компетентності, що включає формування комунікативних навичок і умінь ефективно взаємодіяти з соціальним оточенням. При цьому технологічний процес розвитку критичного потенціалу на думку низки авторів складається з трьох стадій (рис. 2.1):

1) стадія виклику, що характеризується інтересом одержувача інформації до досягнення кінцевої мети щодо матеріалу;

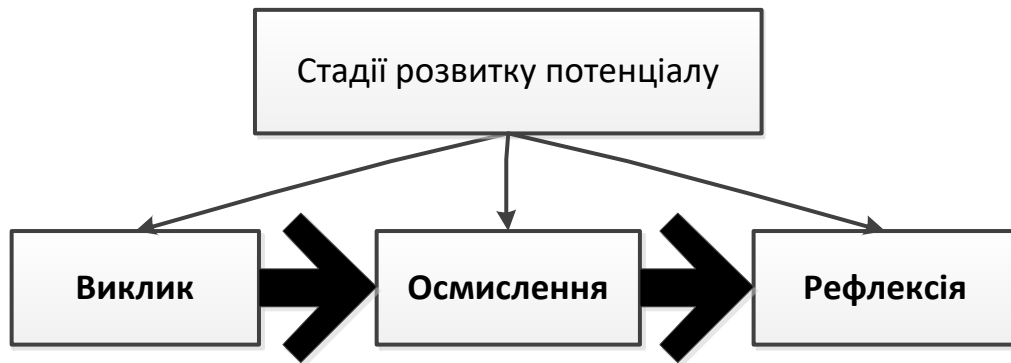

Рис. 2.1. Стадії технологічного процесу розвитку критичного потенціалу

2) безпосереднє осмислення навчальної інформації, з подальшим аналізом та коригуванням поставлених освітніх цілей;

3) стадія рефлексії, яка включає вироблення учнями власних позицій після досягнення поставленої мети та вирішення навчальних завдань.

У той же час, розвиток критичного потенціалу взаємопов'язаний із окремими індивідуальними якостями особистості. До них належать уміння планувати, гнучкість і лабільність розумових процесів, наполегливість, уміння приймати, усвідомлювати та виправляти власні помилки, а також уміння знаходити компромісні рішення у складних ситуаціях. При цьому в рамках педагогічного процесу розвиток даних якостей, що сприяють формуванню критичного мислення, можливий лише в контексті творчої організації педагогічної діяльності, що передбачає руйнування певних педагогічних стереотипів. При організації навчання, спрямованого на розвиток критичного мислення та формування критичного потенціалу, необхідне подолання наставником деяких педагогічних стереотипів:

1) неприпустимість здійснення наступниками помилок: саме помилки спонукають особистість пошуку та аналізу інформації, що надходить. Освітній процес передбачає не лише навчання, а й педагогічний вплив учнів на педагога, оскільки учні можуть бути більш обізнаними з проблеми, що вивчається, ніж наставник;

2) неможливість допущення помилок самим викладачем: професіоналізм освітянина проявляється не в умінні давати відповіді на ті чи інші питання, а в умінні працювати з інформацією з виробленням власної позиції та проявом поваги до чужої точки зору.

Проблему розвитку критичного мислення активно почали вивчати та розробляти американські дослідники ще у 80-х роках минулого століття. «Найбільш популярними з цієї проблеми стали роботи Д. Халперн, яка розглядала критичне мислення як мислення орієнтоване на творчість та креативність, тобто це насамперед творче мислення. Далі в 90-х роках цією проблемою почали активно займатися педагоги в різних країнах Європи, які розглядали як основну мету освіти розвиток в юних осіб критичних форм розумової діяльності» [7, с. 23].

У той самий час вітчизняні дослідники, передусім, педагоги і психологи, вивченням різних аспектів критичного мислення як із чинників успішності як освітнього процесу, й інтелектуально-особистісного розвитку особистості (як учня, і педагога) почали займатися значно пізніше проти своїми зарубіжними колегами. Причому необхідність подібних досліджень була продиктована соціальними та економічними запитами суспільства і держави, які мають у міру розвитку науково-технічного прогресу у світі гостру необхідність у кваліфікованих кадрах, які вміють творчо мислити, знаходити нестандартні рішення і відповідно продуктивно вирішувати з опорою на наукові досягнення ті чи інші актуальні проблеми та виклики, з якими зіштовхнулася наша держава. Проте, слід зазначити, що попри актуальність і соціальну значимість цієї проблеми, досі відсутня загальноприйнята модель чи технології навчання, що зорієнтовані розвиток критичного потенціалу (див. [1-26]).

2.2. Результати емпіричного вивчення особливостей формування критичного потенціалу

З урахуванням вищезазначеного нами було проведено емпіричне дослідження вивчення особливостей формування критичного потенціалу юнацтва. Як показник розвитку критичного мислення розглядалися рівні розвитку інтелекту та окремі когнітивні процеси, відповідальні за прийом та обробку інформації, що надходить. Основним методом дослідження став метод психолого-педагогічного експерименту. Як інструментарій діагностичного дослідження використовувалися такі методики, як «Виключення понять» для визначення рівня розвитку розумових операцій методика «Діагностика ригідності» Г. Айзенка; короткий орієнтовний тест «Кіт» (Е. Вандерлік) визначення рівня загальних розумових здібностей; тест Мюнстерберга для діагностики концентрації та вибірковості уваги та сприйняття. В експерименті взяли участь учні 9-Б класу ЗОШ №16 м. Тернополя. Загалом у дослідженні взяло участь 33 особи. Основною метою дослідження було виявлення рівнів розвитку окремих пізнавальних процесів та інтелекту як показників схильності до критичного мислення. Ця мета ґрунтувалася на припущенні у тому, що формування критичного потенціалу зумовлює як розвиток пізнавальної активності з підвищенням рівнів розвитку пізнавальних процесів, а й сприяє розвитку інтелектуальних здібностей. Таким чином, здібності юнаків і дівчат до критичного мислення вивчалися опосередковано, через психолого-педагогічну діагностику окремих пізнавальних процесів, розумових операцій та показників розумового розвитку.

Для досягнення поставленої мети дослідження було проаналізовано емпіричні дані, отримані в ході психолого-педагогічного експерименту за такими змінними, як рівень узагальнення (показники розвитку розумових операцій), рівень ригідності мислення, показники рівнів вибірковості уваги та сприйняття, а також рівень розвитку загальних розумових здібностей.

Показники, що відповідають високому рівню узагальнення та здатності до виділення суттєвих ознак, виявлено у 27% респондентів, при цьому низький рівень виявлено у 18% від загальної вибірки. Разом з тим до 37% мають середній рівень узагальнення та здатність до виділення суттєвих ознак та

нормативні показники розвитку даної інтелектуальної властивості мають 18% респондентів в обстеженій вибірці. Таким чином, у вибірці найпоширенішими виявилися середній, високий та нормативні рівні розвитку розумових здібностей аналізу, синтезу, узагальнення та абстрагування. Низькі показники розвитку зазначених характеристик мисленнєвої діяльності мають значно меншу кількість учнів, які мають середні або високі показники розвитку розумових операцій. Виявлені показники розвитку розумових операцій свідчить про хороший потенціал як у розвитку форм критичного мислення, і інтелектуальних здібностей юні загалом.

У той же час частотний аналіз показників вираженості рівнів ригідності показав, що переважна частина респондентів характеризується середнім рівнем ригідності, даний рівень був виявлений у 64% учнів, тоді як сильно виражена ригідність розумових процесів відзначена у 9% обстежених. Таким чином, виявлена картина вказує на те, що лише незначна частина від загальної кількості (9%) характеризується інертністю та ригідністю розумових процесів, що може виявлятися у певних труднощах у виробленні критичних форм мислення. При цьому переважна частина респондентів, можливо, має хороший «стартовий» потенціал у напрямі розвитку критичного мислення зокрема та інтелектуального розвитку загалом. Крім того, відповідно до метою дослідження також були проаналізовані шляхом частотного аналізу показники виразності рівневих вибіркової уваги та сприйняття. З результатів частотного аналізу видно, більшість має рівень вибіркової сприйняття і уваги ближчі один до норми (73%), тоді як і 18% дана пізнавальна властивість відповідає нормативному рівню вираженості. При цьому у найменшій кількості показники вибіркової сприйняття та уваги мають рівень нижчий за середній (9%). Далі аналогічним чином було також проаналізовано значення вираженості загальних інтелектуальних здібностей респондентів. Як показав частотний аналіз, більшість осіб, які пройшли тестування, характеризуються наявністю показників, що відповідають низьким коефіцієнтам розумових здібностей (55%). При цьому середній рівень загальних розумових здібностей мають до 27%,

тоді як рівень розумових здібностей вищий за середній і нижчий від середнього був виявлений у однакової кількості респондентів (9% і % відповідно).

Незважаючи на те, що більшість школярів, котрі брали участь в експерименті, характеризується незадовільними показниками розвитку інтелектуальних здібностей, що вказує на слабку сформованість у досліджуваних схильностей до критичного мислення, важливо було встановити взаємозв'язок між рівнями інтелектуального розвитку і окремими пізнавальними формами, що являють собою пізнавальні форми. Для цього в рамках даного дослідження були проаналізовані за допомогою критерію Спірмена взаємозв'язки між показниками розумового розвитку юні та їх схильностей до вибіркової при зосередженні уваги та сприйнятті зовнішньої інформації.

Так, проведений кореляційний аналіз сполученості показників розумового розвитку з характеристиками розумових операцій та окремих пізнавальних процесів показав наявність достовірних взаємозв'язків між деякими змінними дослідженнями. Було встановлено, що рівень розвитку розумових операцій позитивно корелює з вибірковою увагою і сприйняття ($R = 0,484$; $P = 0,004$). У цьому значення загального рівня інтелектуального розвитку мають позитивну сполученість як із рівнем розвитку розумових операцій ($R = 0,396$; $P = 0,022$), і з вибірковою увагою та сприйняття ($R = 0,400$; $P = 0,021$). У той самий час виявлено тенденцію негативної спрямованості, яка має статистичної значимості між рівнем інтелектуального розвитку особистості і ригідністю мислення ($R = -0,323$; $P = 0,067$).

Висновки до розділу 2

Таким чином, виявлені взаємозв'язки вказують на те, що підвищення рівня розумового розвитку супроводжується пропорційним зростанням

показників розвитку інтелектуальних операцій у вигляді аналізу, синтезу, узагальнення та абстрагування, а також здібності індивіда до вибіркової уваги та сприйняття. У контексті розглянутої проблеми формування критичного потенціалу, виявлені взаємозв'язки вказують на явний взаємозв'язок між пізнавальною активністю індивіда та його інтелектуальним розвитком. Вибірковість уваги і сприйняття у зв'язку прямо вказують на критичний настрій індивіда при зосередженні уваги і сприйнятті інформації, що надходить, при цьому індивіда може вдаватися до різних розумових операцій, таким як аналіз, синтез, узагальнення і абстрагування, що свою чергу сприяє загальному розвитку інтелектуальних здібностей особистості. Встановлено, що вибірковість уваги та сприйняття особистості є одними з елементів критичного мислення характеризуються позитивною сполученістю з показниками інтелектуального розвитку. Серед досліджених юнаків і дівчат найбільш поширеними є високий та середній рівні здатності узагальнення та виділення суттєвих ознак, на тлі яких найбільш поширеними виявилися незадовільні показники розвитку інтелекту, що можливо вказує на недостатню сформованість у високорозвинених форм критичного мислення.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ

РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Інтенсивні соціальні перетворення в суспільстві, що пов'язані із необхідністю жити і діяти в умовах політичних, економічних або інших обставин, що змінюються, які часто мають непередбачуваний характер, вимагають від сучасної людини мати сформований критичний потенціал. В процесі підготовки даного дослідження нами сформовані наступні психолого-педагогічні умови розвитку критичного потенціалу осіб юнацького віку.

1. Поетапність формування критичного мислення. Можна виділити чотири етапи:

1) розуміння необхідності пізнавальних процесів, внутрішній стимул до пізнання, бажання освоїти нове та зрозуміти його зміст;

2) когнітивна обробка отриманих знань, процес читання та письма, заснований на критичності мислення;

3) розвиток персональних відносин щодо отриманого знання;

4) оцінкові судження як щодо використаних способів вирішення проблеми, так і власних можливостей.

Також можна виділити і такі етапи:

1) підготовка педагога, здатного та вміє критично мислити, готового та володіє способами розвитку критичного мислення учнів;

2) формування мотивів розвитку критичності мислення;

3) оволодіння юнню системою спеціальних розумових операцій та дій;

4) навчання застосуванню цих умінь у навчальній діяльності через індивідуальні та групові форми роботи з однолітками та дорослими;

5) систематичне відпрацювання умінь критичного мислення, коригування діяльності.

2. Опора на сенситивні здібності при організації освітньої діяльності в кожному віковому періоді. Так, наприклад, формування логічних схем мислення має починатися ще в юному віці, а потім необхідні елементи логіки повинні органічно вплітатися через вирішення різноманітних логічних завдань. Види цих завдань можуть бути різними, але обов'язковим загальним компонентом для них стає мінімальна, але встановлена кількість елементарних логічних понять (наприклад, завдання на визначення хибних та дійсних висловлювань). Починати формувати алгоритмічне мислення слід із урахуванням вирішення завдань планування дій, завдань на кмітливість, потребують описи алгоритмів необчислювальних процесів на уроках. Тренування застосування алгоритмічних схем логічніше розпочинати у 5-6-му класі через використання нестандартних інтелектуальних ситуацій. Для учнів 5-7 класів можна пропонувати техніку побудови дерева потенційних варіантів рішення, яка обумовлена правилами розрахунку можливих комбінацій. Така техніка покликана розвивати у учнів комбінаторні навички. При цьому варто зазначити, що методи, за якими працюватимуть учні, мають бути наочними та не містити надмірних складнощів. Сенситивним періодом у розвиток образних компонентів критичного мислення є вік 12-15 років, оскільки прогресивний розвиток просторового мислення відбувається до 15 років. Але закладати основи образного мислення потрібно ще період початкової школи. Для цього використовуються захоплюючі геометричні завдання із застосуванням дидактичних матеріалів (конструювання фігур, вирізування, завдання з паличками тощо). Дещо пізніше школярам пропонуються більш складні види робіт – спостереження, здійснення дослідів.

3. Використання потенціалу позанавчальної діяльності з метою мотивації дізнатися, зрозуміти, осмислити, встановити істину, отримати результати, наприклад, у об'єднаннях з інтересам інтелектуальної спрямованості. Зміст факультативних занять, організація занять у формі дискусії, круглого столу, диспуту, конференції, використання таких прийомів, як оцінка якості питання, критичного заміщення, опонування, перехресна аргументація та ін., які

працюють на розвиток афективного компонента критичного мислення. Як основний прийом роботи можна застосовувати створення ситуації явно неправильної посилки. Завдання полягало в аргументованому спростуванні висновку, отриманого шляхом спровокованих некоректних логічних операцій. Оскільки модельовані ситуації мали особистісно значущий чи пізнавальний характер, вони сприяли емоційному відгуку учнів, який виявлявся радощів і задоволенні те, що вони досягали бажаного результату. В результаті емоційне піднесення ставало чинником розвитку пізнавальних мотивів та мотивів присвоєння умінь та навичок критичного мислення.

4. Долучення в діалогове середовище в процесі осмислення та вирішення проблеми через моделювання особистісно значущих ситуацій (розвиток комунікативності). Критичне мислення унікальне тим, що воно має характер індивідуального. Разом з цим його прояв можливий лише за допомогою комунікації суб'єктів. Основні форми прояву – дебати, дискусії, вирішення спірних питань. Основне завдання педагога – забезпечити умови, які сприяють подібному спілкуванню. Розглянемо як приклад стратегію «Зигзаг», яка спрямована на згуртування школярів з метою стимулювання їхнього прагнення до взаємного навчання. Суть техніки в наступному: учні поділяються на групи та виконують певні завдання. Після їх виконання учням необхідно «перемішатися» таким чином, щоб в одній групі опинилися хлопці, які не виконували та виконували певні завдання. Таким чином, у кожній групі з'являються завдання, що не виконали, і «експерти», які із завданням вже справлялися. Основне завдання першої категорії – піддати критичній оцінці виконання завдань першої групи. У свою чергу друга категорія повинна відстояти свою точку зору на виконання завдання, її аргументувавши.

5. Оскільки критичне мислення є міждисциплінарним, важливою умовою є розробка та реалізація спеціального курсу, який міститиме в собі різні вправи та завдання з різних предметів, що потребують вирішення і тим самим стимулюють когнітивні процеси. Прикладом подібних курсів може бути метапредметний курс соціально-гуманітарної спрямованості, де педагог

«показує» учням, як мислити критично. Навчання критичного мислення відбувається з використанням кейсових проблем, спеціальних ігор та вправ, які виконуються за допомогою технік критичного мислення. У роботі зі старшими школярами доречний курс «Критичне мислення особистості», що поєднує теоретичний блок, практичні заняття, самостійні творчі завдання, дослідницьку роботу. Курс будується за модульним принципом: інтелект (аналітичність, логічність, раціональність мислення), творчість (ерудованість, креативність, організованість, цілеспрямованість, раціональність), пам'ять (організованість, цілеспрямованість, раціональність). У процесі вивчення будь-яких предметів учень повинен надавати своєрідний «еталон» критичного мислення, проте відпрацювання практичних аспектів порівняння, аргументації, докази, спростування більш ефективні в межах спеціальних пропедевтичних курсів.

6. Вибір педагогічних технологій розвитку критичного потенціалу має здійснюватися, з рівня розвитку критичності учнів. Крім того, необхідно оцінювання динаміки рівня розвитку критичного потенціалу, що в ідеалі дозволяє вибудувати індивідуальну когнітивну траєкторію розвитку критичного потенціалу. Діагностична оцінка має бути накопичувальною, що дозволяє побудувати рейтинг умінь за період навчання. У зв'язку з цим наведемо три параметри, що дозволяють оцінити зміни рівня критичності мислення суб'єктів освітнього процесу (рис. 3.1).

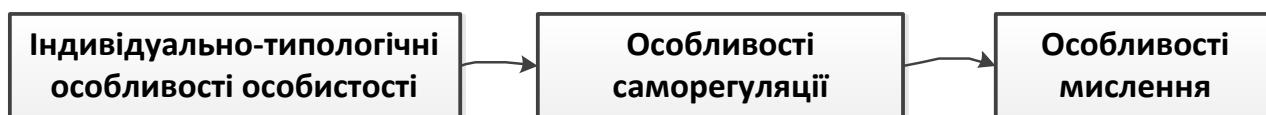

Рис. 3.1. Параметри оцінки зміни рівня критичності мислення суб'єктів

Діагностуванню підлягають розумові компетенції критичності розуму як стосовно окремих предметних сфер і ситуацій, так і загалом до процесу

мислення. Крім тестових методик доцільним видається використання спостереження та детальний аналіз протоколів спостереження та самоаналізу. Особлива увага має приділятися діагностиці критичної самооцінки, наявності сталої потреби аналізу результату та процесу навчальної діяльності. Вищесказане передбачає наявність пакета доступних валідних діагностичних методик, що дозволяють враховувати, крім іншого, вікові особливості та життєвий досвід юнаків і дівчат. Проблемною в масовій освітній практиці є сама процедура організації подібного моніторингу (наявність фахівців відповідної кваліфікації, делегування повноважень, тимчасові витрати тощо).

7. Розвиток когнітивних навичок визначається способами подання та інтерпретації інформації, а не змістом знань. Тому формування критичного мислення та розвиток критичного потенціалу передбачає використання специфічних технологій, прийомів та методів, що передбачають розумову активність. Існують різні методики, що допомагають розвивати розумові процеси, креативність, стимулюють когнітивні процеси. До таких належать ігрове моделювання, розвиваюче навчання тощо.

8. Для розвитку критичного потенціалу юні необхідне використання спеціальних методичних інструментів. Так, для полегшення сприйняття доцільно використовувати метод інтелект-карт, які є структурованою схемою, що сприяє легкому процесу запам'ятовування та відтворення інформації. Ментальні карти забезпечують структурування і легше оперування, подальше вилучення з пам'яті значної інформації. Ефективність розумових процесів підвищується, оскільки логічне сприйняття інформації доповнюється наочними образами та асоціаціями. Оригінальні нешаблонні ментальні карти вчать не підганяти розумовий процес під задані умови чи тип завдання, а розвивають нестандартність мислення.

9. Цілеспрямований підбір навчального матеріалу – завдань, у процесі роботи з якими відбувається розвиток навичок критичного мислення. Традиційно в освітньому процесі використовують завдання, які вимагають аргументації та докази, а також ті види завдань, які містять невірні дані або

інформацію, що суперечить. Нерідко буває, що не вдається вирішити завдання, тому завдання – вирішити проблематику завдання.

Критичне мислення юні розглядається як вид активного мислення, представлений логічним та аналітичним судженням про інформацію, що надійшла, формулюванням самостійних висновків, вмінням застосувати їх у ситуації, що виявила гнучкість, компромісність, наполегливість, використовувати прогнозування у вирішенні поставлених задач. Відповідно процес формування критичного мислення розглядається як психолого-педагогічна діяльність з розвитку низки здібностей: аналізувати, синтезувати, інтерпретувати та оцінювати ідеї, інформацію, ситуації та тексти. При цьому зміст критичного мислення зумовлений рядом положень:

- 1) проблема заснована на вільному та самостійному формуванні думки та ставлення до неї;
- 2) інформація визначає початковий, проміжний та кінцевий критичний аналіз роздумів;
- 3) алгоритм роздуми побудований на проблемі у формі питання та її вирішенні;
- 4) критичне міркування побудовано на фактах та доказах;
- 5) соціальне мислення полягає в критичності.

Інтеграція урочної та позаурочної діяльності юні в процесі формування у них критичного потенціалу має в своєму розпорядженні об'єктивно необхідний потенціал, що полягає в наступному:

- оновленні та підвищенні якості освіти та виховання;
- створенні умов для успішного досягнення метапредметних та особистісних результатів;
- забезпеченні відкритості, доступності та індивідуалізації освіти із застосуванням цифрового освітнього простору;
- підтримці талановитих дітей та можливості працювати з відстаючими учнями із застосуванням спеціальних програм, методів та технологій;

- підвищенні навчальної мотивації, розкритті можливостей та здібностей з урахуванням їх бажань;
- створенні ситуації успіху та організації творчої діяльності;
- розвитку педагогічної майстерності вчителів, підвищення їхньої кваліфікації та мотивації творчо розвиватися;
- створенні освітньої системи на основі здоров'язберігаючої діяльності, що сприяє формуванню комфортної атмосфери для навчання в школі;
- створенні безпечного освітнього довкілля.

Цей потенціал допоможе суб'єктивно підвищити рівень критичного мислення.

Організація взаємодії учасників освітнього процесу в урочній та позаурочній діяльності будується на засадах інтегративно-середовищного підходу за схемою суб'єкт-суб'єктних відносин: «наставник – наступник»; «наступник – наступник»; «самоаналіз – робота з самим собою».

Найбільш ефективними психолого-педагогічними умовами формування критичного потенціалу є:

- персоналізація (учень займає центральну позицію у навчанні);
- учень як дослідник (створення емоційного відгуку учня на навчання та умов для його творчого зростання);
- релевантність досвіду (побудова індивідуального маршруту навчання відповідно до здібностей та можливостей дитини);
- спільна робота (робота в команді, спрямована на виявлення лідерських якостей, вміння переконувати та прийняти думку іншого);
- оцінювання навчання (пошук та інтерпретація даних навчання для покращення його результатів);
- «великі ідеї» предметів (розуміння загальних принципів та понять, що застосовуються в різних ситуаціях, вміння побачити взаємозв'язок між різними ідеями).

Дані умови визначили орієнтири для проєктування моделі формування критичного потенціалу осіб юнацького віку на основі інтеграції урочної та

позаурочної діяльності, що містить наступні компоненти: а) мотиваційно-векторний, б) організаційно-змістовний, в) технологічний та г) результативно-оцінковий.

Критеріями та показниками сформованості критичного потенціалу є:

1) когнітивний (знання критичної оцінки інформації, активна пізнавальна діяльність, розуміння знаходження об'єкта);

2) логічний (розвиток черговості розумового процесу, точність підтвердження, здатність здійснювати узагальнюючі висновки; процес самопізнання людини, її внутрішніх психологічних дій, станів; визначення безумовної чи відносної значущості того чи іншого об'єкта чи питання);

3) особистісний (гнучкість і терпіння по відношенню до іншого судження, іншим ідеям і неупередженість в оцінці людей і подій; вміння шукати і знаходити компромісне рішення з іншими людьми; властивість особистості, що виражається в майстерності встановити конкретну мету, вперто досягати її виконання своїми силами, відповідально відноситися до проблеми, що потребує рішення, самостійно знайти результат;

4) діяльнісний (уміння бути наполегливим і створювати власну концепцію дій з досягнення мети; здатність ліквідувати зовнішні перешкоди для їх досягнення; вміння об'єднувати в єдину систему однорідні елементи та компоненти; володіння навичками моделювання та планування; вміння прогнозувати свої дії, засноване на впевненості та впорядкованості; необхідності прийняття певних розв'язків завдань.

На основі інтегративно-середовищного підходу нами сформована модель формування критичного потенціалу юнацтва (рис.3.2).

Рис. 3.2. Модель формування критичного потенціалу осіб юнацького віку

Ця модель являє собою інтеграційну освітню систему урочної та позаурочної діяльності, що має сукупність взаємозалежних компонентів. Компоненти моделі мають системний характер та взаємопов'язані один з одним загальною метою, завданнями, педагогічними умовами, принципами реалізації,

процесуальними елементами, результатами, рефлексією та корекцією. Модель формування у юні критичного потенціалу має наступні компоненти: 1) мотиваційно-векторний, 2) організаційно-змістовний, 3) технологічний та 4) результативно-оцінковий. Усі компоненти є єдиним механізмом інтеграції урочної та позаурочної діяльності у системі освіти осіб юнацького віку.

На завершення ми сформуваємо ряд рекомендацій з досліджуваної теми.

Створення розвивального освітнього довкілля. Необхідно впроваджувати навчальні підходи, що сприяють розвитку самостійності мислення, аналізу інформації та формуванню рефлексивних навичок. Варто використовувати інтерактивні методи навчання, проблемно-орієнтовані завдання та ситуаційне моделювання.

Формування культури критичного мислення. Освітній процес має життєдайно поєднувати систематичне навчання навичок критичного аналізу інформації, розпізнавання маніпуляцій, аргументованого висловлення думки. Важливо розвивати вміння формувати та відстоювати власну позицію, дискутувати та перевіряти достовірність даних.

Розвиток емоційного інтелекту та рефлексії. Емоційна зрілість є важливим компонентом критичного мислення. Варто впроваджувати психолого-педагогічні тренінги, спрямовані на розвиток саморефлексії, усвідомлення когнітивних упереджень та вміння контролювати емоції у процесі прийняття рішень.

Застосування технологій у навчанні. Використання цифрових технологій, медіа-ресурсів, онлайн-платформ сприяє розвитку інформаційної грамотності та здатності до критичного осмислення інформації. Важливо навчати молодь методам перевірки джерел та аналізу достовірності інформації в умовах інформаційного суспільства.

Роль педагогів і наставників. Педагогам слід виступати не лише джерелами знань, а й модераторами інтелектуальної діяльності, що стимулює учнів до пошуку альтернативних рішень і критичного оцінювання фактів.

Важливим є формування толерантного середовища для відкритого висловлення різних точок зору.

Розвиток креативності та когнітивної гнучкості. Критичне мислення тісно пов'язане з творчим підходом до вирішення проблем. Важливо впроваджувати методи, що розвивають когнітивну гнучкість, такі як мозковий штурм, дизайн-мислення, нестандартні логічні задачі.

Формування соціальної відповідальності та громадянської активності. Важливим є залучення молоді до суспільно корисної діяльності, волонтерства, участі в дебатах, молодіжних ініціативах. Це сприяє усвідомленню соціальних процесів та формує навички критичного оцінювання суспільних явищ.

Дотримання цих рекомендацій дозволить ефективно розвивати критичний потенціал осіб юнацького віку, формуючи здатність до самостійного мислення, відповідального прийняття рішень та активної громадянської позиції.

Висновки до розділу 3

Розвиток критичного потенціалу в юнацькому віці є ключовим для формування самостійної особистості, здатної аналізувати інформацію, ухвалювати зважені рішення та протистояти маніпуляціям. Практичні підходи до цього поєднують інтерактивне навчання, дискусії, аналіз реальних ситуацій, дебати та проблемне навчання, що стимулюють аналітичні здібності та навички аргументації. Освітні заклади відіграють центральну роль у цьому процесі, надаючи молоді можливості для рефлексії, творчого мислення та самостійного пошуку істини. Використання технологій та медіа-грамотності також сприяє розвитку критичного мислення. Важливим є і вплив соціального довкілля – родини, друзів, суспільства, які формують навички комунікації, роботи в команді та здатність оцінювати різні точки зору. Результатом розвитку критичного мислення є підвищення рівня самостійності, адаптивності та

відповідальності молоді, що сприяє її громадянській активності та усвідомленому прийняттю рішень у майбутньому житті.

ВИСНОВКИ

1. Парадигма сучасної системи освіти передбачає переорієнтування з традиційної форми організації навчального процесу на інноваційну форму. За нових реалій всебічно глобалізованого світу, освіта має не лише формувати певний обсяг різноманітних знань, а й практичні навички та вміння їхнього креативного використання у практичних аспектах життєдіяльності на благо суспільства. Тому сучасні юнаки і дівчата безумовно постають активними учасниками освітнього процесу, набуваючи великої самостійності і права в обробці, аналізі та інтерпретації інформації, в оспорюванні тих чи інших знань, теоретичних положень і концепцій з точки зору логіки і здорового глузду, а також практичної доцільності. У цьому важливого значення набувають навички критичного мислення, які забезпечують як дивергентний, і творчий підхід при інтеріоризації і осмисленні освітньої інформації.

2. За сучасних умов розвиток критичного потенціалу особистості постає необхідністю, оскільки тотальне інформаційне перевантаження, маніпулятивні технології та складність соціальних процесів вимагають від особистості вміння аналізувати інформацію, оцінювати її достовірність й приймати обґрунтовані рішення. Ефективне критичне мислення формується на основі взаємодії соціокультурного контексту та когнітивних механізмів, що дозволяє людині не лише сприймати навколишній світ, а й осмислювати його, роблячи усвідомлений вибір у різних сферах життя. Таким чином, створення умов для розвитку критичного потенціалу є важливим завданням як освітніх інституцій, так і суспільства загалом, адже саме критично мисляча особистість є основою прогресу, демократичного розвитку та інтелектуального збагачення людства.

3. Розвиток критичного потенціалу в юнацькому віці є ключовим аспектом формування особистості, котра здатна до самостійного аналізу та прийняття обґрунтованих рішень. Цей період життя характеризується підвищеною сприйнятливістю до навчання та розвитку когнітивних навичок. Відповідно, створення сприятливих психолого-педагогічних умов є необхідним

для ефективного розвитку критичного потенціалу молоді. Використання інтерактивних методів, таких як дискусії, дебати та групові проєкти, сприяє активному залученню учнів у навчальний процес. Воно стимулює розвиток навичок критичного мислення через обмін думками та аналіз різних точок зору. Запровадження проблемного підходу в навчанні спонукає учнів до самостійного пошуку рішень та аналізу складних ситуацій. Це розвиває здатність до критичного осмислення та прийняття обґрунтованих рішень. Проблемне навчання стимулює творче мислення та ініціативність. Воно сприяє формуванню навичок дослідницької діяльності. Заохочення до рефлексії над власними думками та діями допомагає усвідомити сильні та слабкі сторони їхнього мислення, адже розвиває метакогнітивні навички, що необхідні для критичного аналізу. Рефлексія допомагає виявляти та коригувати помилки у мисленні, сприяє підвищенню самосвідомості та відповідальності.

4. Таким чином, розвинути критичний потенціал юнацтва можливо в ході спеціального освітнього процесу, котрий зосереджений на плеканні у них таких якостей, як уміння аналізувати, інтерпретувати, аргументувати, давати оцінку отриманої інформації. Діяльнісний підхід може бути оптимальним засобом для прогресу в поліпшенні навичок критичної рефлексії. Умовами розвитку зазначеної компетенції може стати триетапна стратегія реалізації системи формування критичного потенціалу, де на першому етапі актуалізуються наявні знання, далі вивчене раніше зіставляється з новою інформацією, але на третьому етапі відбувається узагальнення і концептуальне осмислення пройденого перших двох. Необхідно враховувати як важливість самостійної роботи, так і психолого-педагогічні прийоми для підвищення мотивації до активної участі, що позитивно впливає на розвиток критичного потенціалу осіб юнацького віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аніщенко О.В., Яковець Н.І. А Сучасні педагогічні технології: курс лекцій : навч. посіб. Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 199 с.
2. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2012. 12 с.
3. Белкіна-Ковальчук О.В. Формування критичного мислення учнів початкових класів у процесі навчання : автореф. дис... канд. пед. наук : 13.00.09. Луцьк, 2006. 21 с.
4. Болотов В., Спіро Д. Критичне мислення – ключ до пребудови школи. *Директор школи*. 2005. № 1. С. 67-73.
5. Вільга І. Врахування сталих індивідуальних рис особистості як аспект гуманізації навчання і виховання. *Педагогіка і психологія*, 2014. №2. С. 61-63.
6. Вовк Л.П., Падалка О.С., Панченко Г.Д Виховання у цілісному педагогічному процесі: навч.- метод. комплекс. Київ: МП Леся, 2013. 376 с.
7. Вукіна Н. В. Дементієвська Н. П., Сущенко І. М. Критичне мислення: як цьому навчати: науково-методичний посібник. Харків: Книгоспілка, 2017. 190 с.
8. Дьюї Д. Психологія і педагогіка мислення. Вінниця: Лабіринт, 2016. 192 с.
9. Києнко-Романюк Л.В. Розвиток критичного мислення в учнів: теорія і практика. *Рідна школа*. 2016. №7. С. 13-15.
10. Клустер Д. Що таке критичне мислення. *Педагогічний вісник*. 2015. № 2. С. 3-5.
11. Ковтун Г.М. Критичне мислення як засіб формування та розвитку творчих здібностей молодших школярів. *Тема*. 2014. № 3-4. С. 22-23.
12. Козира В.М. Технологія розвитку критичного мислення у навчальному процесі: навчально-методичний посібник для вчителів. Тернопіль: ТОКІППО, 2017. 60 с.
13. Колодій Т. Впровадження технології критичного мислення на уроках в початковій школі. Київ: Педагогічна думка, 2014. 346 с.

14. Коржуєв А. Рефлексія та критичне мислення в контексті задач вищої освіти. *Педагогіка*. 2002. № 1. С. 18-22.
15. Кроуфорд А., Саул В. Технології розвитку критичного мислення. Київ: Плеяди, 2016. 220 с.
16. Макаренко В.М., Туманцова О.О. Як опанувати технологію формування критичного мислення. Харків: Основа, 2014. 96 с.
17. Психологія професійної діяльності : підручник / авт.-упоряд. В. С. Біскуп, А. Н. Гірняк, Г. С. Гірняк [та ін.]; за ред. С. К. Шандрука. Тернопіль : ЗУНУ, 2022. 255 с.
18. Нісімчук А.С., Падалка О.С., Шпак О.Т. Сучасні педагогічні технології : навчальний посібник. Київ: ВЦ Просвіта, 2000. 368 с.
19. Пометун О. І., Сущенко І.М. Основи критичного мислення : метод. посібник для вчителів. Дніпро: ЛПРА, 2016. 156 с.
20. Стіл Д., Мередіт К, Темпл Ч. Розвиток критичного мислення в навчанні різних предметів. Київ: Інтелект, 2015. 76 с.
21. Тамберг Ю. Як навчити дитину думати. Київ: Знання, 2014. 320 с.
22. Терно С.О. Розвиток критичного мислення. *Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету*. 2017. №4. С. 5-13.
23. Токарева Н. М. Шамне А. В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посібн. Київ, 2017. 548 с.
24. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : навч. посібн. Київ: Кондор, 2011. 628 с.
25. Тягло А. В Критичне мислення на основі логіки. Харків: АССА, 2016. 210 с.
26. Філь В. Особливості критичного мислення молодших школярів. Київ: Основа, 2014. 407 с.
27. Чайка В.М. Основи дидактики: навчальний посібник. Київ: Академвидав, 2011. 238 с.